

SISTEMSKA TEORIJA: POT K NOVI REGIONALNI GEOGRAFIJI?

Marijan Klemenčič*

IZVLEČEK

UDK 910.1:913

Podan je kratek pregled razvoja regionalne geografije, možnosti uporabe sistemske teorije v geografiji, posebno z vidika posodobitve metodologije regionalnogeografskih preučevanj. Posebna pozornost je namenjena regiji kot sistemu.

ABSTRACT

UDC 910.1:913

SYSTEMS THEORY: A WAY TO MODERN REGIONAL GEOGRAPHY?

Short survey of development of regional geography and possibilities of the use of systems theory in geography, especially from the viewpoint of modernization of methodology in regional geography, is given. Special attention is destined to a region as a system.

Uvod

Regionalna geografija je prav gotovo tisti del geografije, ob kateri se strokovna kopja najbolj lomijo. Spomnimo se le llešičevih prizadevanj, da bi regionalna geografija dobila mesto, "ki ji pripada". Stanje regionalne geografije in pogled nanjo se spreminjata, kar je posledica razvoja geografije v celoti. Glede na notranjo organiziranost stroke Coffey (1981) loči tri osnovne pristope sodobne geografije.

Prvi je "klasični" pristop Humboldta in Ritterja, ki izhaja iz pogleda, da je za vso znanost značilna posebna metodologija. Pridobivanje znanstvenih spoznanj je sestavljeno iz dveh delov: iz zbiranja faktografskega gradiva ter odkrivanja zakonitosti o vzrokih in učinkih.

Drugi je "regionalnogeografski" pristop, ki ga je oblikovala predvsem francoska šola v začetku stoletja. Prevladovalo je mnenje, da znanost preučuje subjektivni predmet. V geografiji to pomeni, da so fizični in družbeni objekti in dogodki povezani v pojavnostno neločljivost. Zato je bil potreben bolj predmeten, regionalni način obravnave sveta in regija

* Dr., doc., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12.

je postala organizacijski koncept stroke. Fenneman je leta 1911 trdil (Coffey, 1981), da je edina stvar, ki je prva, zadnja in je vedno geografija in ničesar drugega - študij območij v njihovi kompleksnosti; to je regionalna geografija.

Za tretji, novejši organizacijski okvir geografije je značilen prostorski vidik, ki se uveljavlja s preučevanjem vpliva razdalj in relativnih lokacij, in to od Christallerja do Haggetta.

Regionalna geografija v sodobni geografiji

Po zadnji vojni je z uveljavljanjem prostorskega vidika v geografijo začela prodirati metodologija, ki je postavljala v ospredje kvantitativno analizo. Raziskave so bile v večji meri naravnane na tematsko plat kot na regionalno. Tovrstne raziskave so geografom jemale veliko sil, saj so zahtevale iskanje vedno novih metodoloških pristopov, pa tudi povpraševanje prakse po njihovih izsledkih je bilo precejšnje. Teoretska stran geografije je ostala nedorečena in z njo njen logični sistem. Ob močnem porastu metodologije je geografska teorija ostala v grobem stara. Najkrajši konec je potegnila regionalna geografija. Tudi sodobna metodologija ni bila sposobna - potem ko se je odmaknila od deskriptivnega pristopa - zadovoljivo preučevati kompleksa zemeljskega površja. V praksi prihaja do tragikomičnih položajev, ko mnogi geografi v želji, da bi bili "pravoverni", "znanstveni" in "teoretični", na ves glas zagovarjajo regionalno geografijo, čeprav je njihovo delo izrazito geografsko specialistično. Hkrati pa tudi ti geografi tiho priznavajo, da "klasična", na opisni metodi sloneča regionalna geografija, ni več ustrezna.

Vsebina regionalne geografije in njeno mesto v geografiji je tako danes bolj ali manj neopredeljeno in nejasno. Ali jo sploh še potrebujemo?

Če ostajamo pri tradicionalnih opredelitvah geografije, je odgovor vsakakor pritrdilen. Vprašanje je samo, kakšna naj bo sodobna regionalna geografija. Pri tem je odločilnega pomena opredelitev regije. Žal

je velika večina opredelitev nejasnih in dvoumnih, tako da je zmeda popolna. Regija naj bi bil del zemeljskega površja, ki se po svojih značilnostih loči od sosednjih območij. Zaradi tako poenostavljene definicije v praksi prihaja do nešteti "regionalizacij", ki bi jih lažje uvrstili med rajonizacije ali celo klasifikacije.

Najnovejša splošna opredelitev regije, ki jo srečamo v literaturi (Small, Witherick, 1986), je že natančnejša: regija je del zemeljskega površja, ki se loči od drugih in mu posebna značilnost ali niz kriterijev dajejo celovitost. Težišče definicije je na celovitosti.

Dumolard (1975) je eden izmed redkih geografov, ki se prizadevajo zmanjšati dvoumnost izraza regija. Opredeljuje jo kot prostorsko celovitost, strukturirano in kohezirano zaradi delovanja tako močnega dejavnika, da oblikuje strukturo. Poleg te osnovne, predlaga še nekatere enostavne in enoznačne definicije.

Sistemska teorija in geografija

Splošna teorija sistemov je nastala kot reakcija na pretirano specializacijo v znanosti. Teži k poenotenju znanja ter k oblikovanju obče teoretične osnove znanstvenega preučevanja. Splošna teorija sistemov, ki jo je prvi začel razvijati biolog von Bertalanffy, je torej teorija splošnih modelov. Seveda pa to ni nek povsem nov pristop. Harvey (1969) ugotavlja, da je postopek oblikovanja sistema s pomočjo drugega znanost uporabljala že od nekdaj. Res pa je, da ta način ni bil opažen in posebej opredeljen vse do zadnje vojne.

Svet, v katerem živimo, je sestavljen iz neskončnega števila materialnih elementov, ki so medsebojno povezani in se medsebojno pogojujejo. Materializacijo teh součinkovanj v določen sklop lahko imenujemo sistem.

Sistemske pristop se je v geografiji pojavil pozno in zelo boječe. Verjetno je bila geografija preveč obremenjena z vročimi razpravami o

tako imenovani "novi geografiji", ki so jo obljubljali zagovorniki uporabe matematičnih metod v geografiji. Ker se v geografiji običajno obravnavata kompleksnost in součinkovanje, se je nemogoče izogniti uporabi metodologije in izrazoslovja sistemske teorije.

Danes se sistemski pristop uporablja praktično na vseh geografskih področjih, od geomorfologije do geografije prebivalstva. Zelo redki pa so poskusi celovitega, regionalnega pristopa; mednje lahko uvrstimo predvsem Chapmana (1977), delno Coffeya (1981). Zdi se, da se v geografiji zadovoljujemo s preučevanjem posameznih pojavov ali prostorskih problemov. V to silijo hitre spremembe, pa tudi želje po lažnejši in hitrejši strokovni afirmaciji. Pokrajinska kompleksnost ostaja cel oreh, ki je sicer vabljev, vendar nas lupina prestraši, da je niti ne poskušamo razbiti.

Regija kot sistem

Najbolj splošna definicija sistema je naslednja: "Sistem je niz součinkujočih objektov" (Small, Witherick, 1986). Ena od definicij sistema, ki je prilagojena uporabi v geografiji, je naslednja: "Sistem je celovitost, sestavljena iz niza medsebojno odvisnih in součinkujočih delov ter jo je z mejo možno ločiti od sosednjih območij" (Barry, Conkling, Ray, 1976).

Osnovne poteze sistema, kot jih opredeljuje splošna teorija sistemov, so:

- odnosi (povezave) med elementi sistema; posebno pomembni so sistemotvorni elementi,
- urejenost elementov določa delovanje sistema; hierarhičnost je značilen izraz urejenosti elementov,
- struktura in organizacija sistema,
- delovanje sistema, ki je lahko aktivno ali reaktivno,
- vodljivost sistema, ki nastopa pri visoko organiziranih sistemih.

Osnovne lastnosti sistemov so: dinamičnost, hierarhičnost in razvojnost.

Sistemi se odlikujejo po določeni stopnji notranje povezanosti (koherentnosti). Ta sloni na taki povezanosti elementov, da sprememba kateregakoli od njih potegne za seboj spremembo ostalih.

Ločimo odprte in zaprte sisteme. Odprt sistem je tisti, ki se povezuje z okolico, zaprt pa je neodvisen od okolice.

V velikih sistemih lahko nastopa centralizacija, ki je značilna za hierarhične sisteme. Če so med elementi sistema odnosi podrejenosti oziroma nadrejenosti, je sistem hierarhični.

Vsak sistem lahko delimo na podsisteme ali sisteme nižjega reda, te pa naprej do elementarnih sistemov. Torej vsak sistem lahko obravnavamo kot del drugega, splošnejšega, ki ga imenujemo nadsistem. Vsak sistem lahko preučujemo z dveh aspektov: kot element nadsistema in kot samostojni sistem. V prvem primeru posvečamo pozornost zunanjim povezavam sistema in njegovim funkcionalnim lastnostim, v drugem pa notranjim povezavam in njegovim strukturnim lastnostim.

Po klasičnem pojmovanju v sistemu kroži energija. Na osnovi novejših spoznanj energije dodajajo še pretok informacij, ki pa ni isto kot energija. Informacijskega signala ni brez materialnega posrednika, pa tudi ne brez energije.

Nakazane osnovne značilnosti sistemov govorijo v prid dejstvu, da je prilikovanje sistema regiji povsem umestno. Lahko rečemo tudi drugače: regionalna geografija močno potrebuje tovrstno formalizacijo, ki pa bi ji morala slediti ustrezna metodologija. Ob sprejemanju sistemskega pristopa se razjasnjujejo tudi vsebinska vprašanja regije. Regija naj namreč ne bi bila katerikoli del zemeljskega površja, pač pa le tisti, za katerega je značilna določena stopnja notranje povezanosti, zaključenosti.

Sistemiški pristop in regionalna geografija

Sistemiški pristop, ki sledi induktivni poti znanstvenega dela, ugotavlja notranje povezanosti med elementi, torej sisteme. Zato Chapman (1977) napada tradicionalno opredeljevanje regij in poljubno razmejevanje zemeljskega površja kot predmeta geografskega preučevanja. Delitev geografskega prostora se mora začeti od spodaj, z najmanjšimi sistemi, za kar so potrebna drobna lokalna preučevanja. Tu bi kdo našel stičišče z münchensko socialnogeografsko šolo, ki se tudi v veliki meri poslužuje lokalnih raziskav. Dejansko pa je njena zasnova iskanje družbenih skupin, sestavljenih iz ljudi z enakim prostorskim obnašanjem, povsem nasprotna izhodiščem sistemskega pristopa, ki išče celovitosti na osnovi povezav med objekti. Pri tem uporablja metodologijo, ki se je razvila ali izpopolnila v zadnjih desetletjih.

Več kot očiten je prehod (prelom) od tradicionalne, sistematično zasnovane in na deskriptivni metodi sloneče regionalne geografije, k sodobni regionalni geografiji, ki se poslužuje sistemskega pristopa in uporablja sodobne geografske metode.

Istočasno se spreminjajo tudi predstave o geografiji kot znanstveni vedi. Tradicionalne definicije govorijo o geografiji kot opisovalki zemeljskega površja. Sodobna obča geografija je že močno presešla tako gledanje, medtem ko se v preostankih tradicionalne regionalne geografije še ohranja. Zdi se, da se ohranja bolj v načinu razmišljanja starejših geografov, ki vidijo v regionalni geografiji "idilični vrt" geografije. Zato ni čudno, če se regionalna geografija omejuje na (opisno) "šolsko" geografijo; na geografijo, ki mora biti zaradi tradicionalne sistematike vede in ki nima prave znanstvene teže. Regionalna geografija v očeh dobršnega dela geografov ostaja kot slepo črevo geografije. S takim dvoličnim gledanjem slepimo sebe, geografiji pa delamo medvedjo uslugo. Regionalna geografija je mrtva, živela regionalna geografija!

Brž ko pa pristanemo na to, da geografija spada med znanstvene discipline, moramo sprejeti zahteve, ki jih pred nas postavlja znanost. To pa je na primer kiritično preverjanje spoznanj, njihova sistemizacija in oblikovanje splošnih načel. Klasična regionalna geografija verjetno težko zadosti osnovnim zahtevam znanstvenega preučevanja, zato jo je treba ukiniti ali pa posodobiti. Sistemska teorija prav gotovo lahko pripomore, da se stoletne teoretske zahteve po celovitem (kompleksnem) preučevanju v veliki meri tudi uresničijo. Če ne drugega nam sistemski pristop omogoča nov način razumevanja regije. Ne samo to; pri vsakem geografskem preučevanju nas sili, da razmišljamo o celovitosti, kompleksnosti.

Kot pri uvajanju vsake novosti lahko tudi v primeru uporabe sistemske teorije zapademo modnosti, kar vodi k pretirani formalizaciji oziroma stanju, ki ga lahko imenujemo *l'art pour l'art* v geografiji. Na to nevarnost opozarja Chisholm (1967) ko trdi, da so nekatera teoretska izhodišča teorije sistemov nič drugega kot razmišljanja z zdravo pametjo. Žal se v današnjem svetu vse pre pogosto dogaja, da povsem vsakdanje stvari zavijamo v "znanstveni celofan". V skrajnem slučaju to ni tako velika tragedija, le da pri tem ne bi izrodili zdravega razuma.

Zaključek

Specializacija v geografiji in životarjenje regionalne geografije sta osnovna problema geografije v zadnjih desetletjih. Sistemska teorija ni čudežna palica, s katero bi bilo mogoče na mah ozdraviti vse slabosti, je pa prav gotovo pomemben metodološki pripomoček. Kvantitativne metode so prinesle velik napredek v metodologijo geografskih preučevanj, posebno posameznih geografskih disciplin. Drugače je s sistemsko teorijo, ki s celovitim pristopom nudi možnosti trdnejše opredelitve predmeta preučevanja, poglobljanja spoznanj o geografskem okolju (sistemu), zmanjšanja razlik med geografskimi disciplinami ter ponovni uveljavitvi regionalne geografije ali vsaj regionalnega koncepta. Gre za metodolo-

ške novosti ter teoretične osvežitve, ki lahko posodobijo geografijo. Slovenska geografija ima bogate izkušnje s tega področja; vrsto let, posebno ob zborovanjih slovenskih geografov, si prizadeva izdelati metodologijo regionalnogeografskih raziskav. V veliki zadregi pred sinteziranjem spoznanj so posamezniki povzeli rezultate delnih raziskav. Ostajamo torej na deskriptivizmu, na "seštevalnem" načinu predstavljanja pokrajinskih elementov.

Literatura:

- Berry, J.L., Conkling, E.C., Ray, D.M., 1976, The geography of economic systems. Prentice-Hall, London.
- Chisholm, M., 1967, General systems theory and geography. Transactions 42, London, s. 45-52.
- Chapman, G.P., 1977, Human and environmental systems: a geographer's appraisal. Academic Press, London.
- Coffey, W.J., 1981, Geography. Towards a general spatial systems approach. Methuen, London, New York.
- Dumolard, P., 1975, Région et régionalisation. Une approche systématique, L'Espace Géographique, št. 2, Paris, s. 93-111.
- Harvey, D., 1969, Explanation in geography. E. Arnold, London.
- Small, J., Witherick, M., 1988, A modern dictionary of geography. E. Arnold, London.

SYSTEMS THEORY: A WAY TO MODERN REGIONAL GEOGRAPHY?

There are two main problems in geography in the last decades: specialization and backwardness of the regional geography.

Quantitative methods have enlarged and deepened the field of geographic methodology, especially in the sphere of particular geographic disciplines. It is quite different situation with system theory offering possibilities of more precise definition of the subject of geographic researches. It offers diminution of isolation of geographic disciplines also as reaffirmation of regional geography or regional concept at least. Systems theory brings methodological newness and new horizons to a theoretical

